

De last van het verleden

Keer op keer is geprobeerd om de Russen de herinnering aan hun geschiedenis, ja zelfs hun taal af te nemen, en om hen te dwingen te assimileren [...] Kortom, we hebben alle reden om aan te nemen dat het verfoeilijke onderdrukkingsbeleid van de achttiende, negentiende en twintigste eeuw ook nu nog wordt voortgezet. [Westerse landen] proberen ons voortdurend in een hoek te drukken, omdat we een onafhankelijke positie innemen, omdat we die handhaven en omdat we de zaken bij de naam noemen en ons niet inlaten met hypocrisie.

Vladimir Poetin, bij de aankondiging van de annexatie van de Krim, 14 maart 2014¹

Wij moeten aan de slag om zelfvoorzienend te worden, temeer omdat Rusland een van de weinige landen is die door God, de natuur, onze voorouders en de geschiedenis gezegend zijn met het vermogen om onszelf te bedruipen.

Sergej Lavrov, tijdens een toespraak voor een jongerenforum, 24 augustus 2015²

Op 7 februari 2014 betrad een zelfbewuste Vladimir Poetin het podium om duizenden sporters en toeschouwers welkom te heten bij de eerste Olympische Winterspelen in Sotsji. Het was voor Rusland een harde en controversiële concurrentiestrijd geweest om de Spelen te winnen voor deze schilderachtige badplaats aan de Zwarte

Zee, met een subtropisch klimaat. Er gingen de wildste geruchten, van hoe Rusland de Olympische Spelen had binnengehaald tot hun prijskaartje, en tot slecht vakmanschap bij de bouw van voorzieningen en nieuwe hotels. Na een terroristische bomaanslag op een regionaal treinstation en de dreiging van meer van zulke aanvallen waren de beveiligingsmaatregelen buitengewoon streng. Geen enkele westerse leider woonde de Spelen bij vanwege Ruslands harde binnenlandse optreden, maar de Chinese en Japanse leiders waren wel aanwezig. Het hoofd van de Amerikaanse delegatie was een voormalige staatssecretaris, nu decaan van de Universiteit van Californië. Toch waren de sporters op deze eerste avond opgewonden, en over de hele wereld zagen televisiekijkers reikhalzend uit naar de openingsceremonie en Ruslands kans om zijn unieke geschiedenis te presenteren. Dit was dé gelegenheid voor het Kremlin om zijn wereldbeeld te etaleren.

De uiterst knap geregisseerde openingsceremonie was een meeslepende reis door de Russische geschiedenis, opmerkelijk door zowel de inhoud als wat er weggelaten was. De verteller was een jong meisje, Ljuba, dat met grote sprongen door tijd en ruimte de hoogtepunten van het Russische verleden presenteerde aan de hand van het alfabet, waarbij iedere letter een belangrijk figuur uit de duizendjarige geschiedenis van Rusland voorstelde. Tot de helden die zij begroette behoorden tsaar Peter de Grote, die de hoofdstad Sint-Petersburg liet verrijzen op een moerasgebied; Catharina de Grote, de Duitse prinses die tijdens haar regering de grenzen van Rusland aanzienlijk uitbreidde; de componist Pjotr Tsjaikovski; de dichter Alexander Poesjkin; de verbannen kunstenaar Marc Chagall, die violisten schilderde op de daken van zijn geboortedorp Vitebsk; de filmregisseur Sergej Eisenstein; de literaire reuzen Leo Tolstoj en Fjodor Dostojevski; en de kosmonaut Joeri Gagarin. Ruslands onmetelijke steppen en bossen, zijn schitterende sneeuwlandschappen, en zijn hardwerkende boeren en schilderachtige dorpen speelden een prominente rol, evenals muziek van Ruslands beroemde componisten. De revolutie van de bolsjewieken en de Jonge Pioniers van de Sovjet-Unie met hun opvallende rode sjaals en motto 'Altijd Bereid' maakten hun opwachting. Er was de nodige nostalgie naar

het Sovjettijdperk in de vorm van de grootse prestaties op het gebied van de ruimtevaart en merkwaardige hippies uit de jaren zestig van de vorige eeuw.

Maar ook wat er ontbrak was bijzonder. De periode van Gorbatsjov met zijn perestrojka en de uiteindelijke ineenstorting van de Sovjet-Unie waren oorverdovend afwezig, net als de moeilijke jaren negentig onder Boris Jeltsin. De openingsceremonie van de Olympische Spelen in Sotsji was extravagant, een loflied op de Russische geschiedenis, op zijn triomfen en tragedies. Dit was Rusland op zijn allerbest, dat moeilijkheden overwon en altijd terugviel op zijn grote natuurlijke rijkdommen en sterke burgers, die volhouden en zonder hulp van buitenaf alle tegenslag overwinnen. Dit was het Rusland dat Vladimir Poetin aan zowel zijn eigen volk als de buitenwereld presenteerde.

Maar zelfs toen de Spelen aan de gang waren en ver van het enthousiasme en de sportieve prestaties, maakte het Kremlin plannen die weldra de goodwill van de Olympische Spelen zouden ondermijnen. Drie dagen na het einde van de belangrijkste wedstrijden verschenen er ‘kleine groene mannetjes’ – naar later bleek Kozakken – in Sebastopol en andere steden op de Krim. Dit schiereiland aan de Zwarte Zee op zo’n vijfhonderd kilometer ten noordwesten van Sotsji, had, sinds Catharina de Grote het in 1783 had ontfutseld aan het Ottomaanse Rijk en de inheemse Krim-Tataren, tot Rusland behoord.

De Krim had meer dan tweehonderd jaar lang een unieke positie in de Russische verbeelding. Het was een populaire vakantiebestemming voor Russen, vereeuwigd in de korte verhalen van Anton Tsjechov. Voor veel mensen buiten de Sovjet-Unie was de Krim vooral beroemd om de stad Jalta, waar Jozef Stalin kort voor het einde van de Tweede Wereldoorlog in het Livadia Palace een ontmoeting had met Franklin Roosevelt en Winston Churchill om te onderhandelen over de naoorlogse wereld. Sebastopol was door zijn warme water een belangrijke haven voor de Sovjetmarine. De Krim had deel uitgemaakt van het Russische Keizerrijk en – na het ontstaan van de USSR – van de Russische Republiek binnen de Sovjet-Unie. In 1954 besloot Nikita Chroesjtsjov ter gelegenheid van de

viering van de driehonderdste verjaardag van Oekraïne's vereniging met Rusland, om de Krim aan de Socialistische Sovjetrepubliek Oekraïne te 'schenken.' Zoals Poetin in oktober 2014 zei: 'In 1954 besloot Chroesjtsjov, die graag met zijn schoenen gooide in de Verenigde Naties, om een of andere reden om de Krim over te dragen aan Oekraïne.'³

Op dat moment had het gebaar niet zoveel betekenis, omdat beide republieken deel uitmaakten van de USSR. Maar deze bestuurlijke manoeuvre had enorme consequenties toen de Sovjet-Unie eind 1991 uiteenviel. Door een historisch toeval behoorde de Krim op eens tot een onafhankelijk Oekraïne. Maar de Russen en hun leiders waren gebelgd over wat zij zagen als een historische karikatuur. Bovendien lag de Zwarte Zeevloot nog altijd aan de Krim, maar alleen op grond van een pachtovereenkomst. Omstreeks 2014 was het Kremlin vastbesloten om een eind te maken aan deze wantoestand. Een paar weken na het verschijnen van de kleine groene mannetjes organiseerde Rusland een referendum waarbij de meerderheid van de inwoners van de Krim stemde voor losmaking van Oekraïne en aansluiting bij Rusland.⁴ Iets meer dan een maand na de openingsfestiviteiten in Sotsji had Rusland officieel de Krim geannexeerd. Daarmee schond het de in 1994 en 1997 getekende overeenkomsten om de soevereiniteit en de territoriale onschendbaarheid van het nieuwe Oekraïne te respecteren. De Russische betrekkingen met het Westen bereikten hun grootste dieptepunt sinds Kerstmis 1991, toen de communistische vlag met hamer en sikkel niet meer boven het Kremlin wapperde en vervangen was door de rood-wit-blauwe vlag van de nieuwe Russische Federatie.

Valse verwachtingen

Het jaar 2014 betekende in veel opzichten een waterscheiding voor de relaties van het Westen met Rusland. De annexatie van de Krim en de daaropvolgende oorlog in het zuidoosten van Oekraïne hadden tot gevolg dat de Verenigde Staten en hun bondgenoten vraagtekens zetten bij de uitgangspunten van hun beoordeling en verwachtingen van Poetins Rusland. De regering-Obama had zich

gerealiseerd dat er een einde kwam aan het 'herstartbeleid' dat zij na 2009 tegenover Rusland had gevolgd, toen Poetin in 2012 terugkeerde in het Kremlin na een onderbreking van vier jaar waarin hij van positie geruild had met Dmitri Medvedev. Maar Duitsland, Ruslands andere belangrijke westerse partner, reageerde anders. Tenslotte had Duitsland uitgebreide handelsbetrekkingen met Rusland en importeerde het grote hoeveelheden Russisch gas. Bovendien voelde Berlijn een grote historische verantwoordelijkheid om de nauwe banden met het Kremlin te handhaven, zowel vanwege de zevenentwintig miljoen Sovjetdoden die tijdens de Tweede Wereldoorlog door Duitsland waren veroorzaakt als uit dankbaarheid tegenover Michail Gorbatsjov die de vreedzame hereniging van Oost- en West-Duitsland mogelijk had gemaakt. Maar de Oekraïne-crisis veranderde alles voor Bondskanselier Angela Merkel. Zij groeide op in Oost-Duitsland, sprak zowel Russisch als Duits met Poetin en was zijn voornaamste westerse gesprekspartner. Ze stelde vast dat hij haar herhaaldelijk had misleid over de gebeurtenissen in Oekraïne. Dat gold in het bijzonder na het neerschieten van een vliegtuig van Malaysian Airways boven de Donbas-regio in Oekraïne in juli 2014, waarvoor het Kremlin elke betrokkenheid ontkende. Ruslands optreden in Oekraïne noodzaakte Duitsland tot het heroverwegen van zijn 'Ostpolitik' – het beleid om zich met Rusland bezig te houden – en leidde tot een veel grotere solidariteit tussen de Verenigde Staten en een groot aantal van hun voornaamste Europese bondgenoten. Dat was zeker niet het resultaat waar Poetin op uit was toen hij zijn troepen naar de Krim en naar het zuidoosten van Oekraïne stuurde.

De meeste westerse leiders moesten toegeven dat de verwachtingen die zij hadden gekoesterd na de ineenstorting van de Sovjet-Unie misplaatst waren geweest. Ze hadden gehoopt dat een post-communistisch Rusland niets liever zou willen dan zich ontdoen van de ketenen van een dysfunctionele twintigste-eeuwse ideologie – het communisme – en zich aansluiten bij de democratische, kapitalistische moderne wereld. Dat zou ook betekenen dat de Russen zich zouden onthouden van een assertief buitenlands beleid dat indruiste tegen de belangen van het Westen. President Bill Clinton en

zijn regering geloofden dat democratieën geen oorlog met elkaar voerden en ze concentreerden zich op het bevorderen van democratische verandering in Rusland zelf om het land te helpen een minder agressieve staat te worden die met het Westen zou samenwerken.

Maar de Amerikanen, en tot op zekere hoogte ook de Europeanen, begrepen niet welke vernedering miljoenen Russen voelden bij het plotselinge verlies van hun 'binnenlandse' en 'buitenlandse' imperium – de ex-Sovjetstaten en Oost-Europa. Het was voor Russen moeilijk te accepteren dat ze niet langer het vanzelfsprekende recht hadden om hun buurlanden te overheersen en invloed uit te oefenen buiten hun grenzen. De Duitsers begrepen dit ongetwijfeld beter dan de Amerikanen, gezien hun donkere twintigste-eeuwse geschiedenis, en zij waarschuwden de Verenigde Staten dat het tientallen jaren zou duren voordat Rusland het verlies van zijn imperium en status zou accepteren. Vanuit de Russen gezien was het een dubbele vernedering: het verlies van de ex-Sovjetstaten en het feit dat de Verenigde Staten en hun bondgenoten een wereldorde hadden geschapen en verwachtten dat Rusland zich daaraan zou conformeren. Het was een unieke unipolaire wereld met een dominant Amerika en een Rusland dat zijn status van wereldmacht had verloren. Geen wonder dat het land probeerde om zo snel mogelijk zijn macht en invloed te heroveren.

Maar niet iedereen koesterde dezelfde verwachtingen als de Verenigde Staten of Europa. China, India, landen in het Midden-Oosten, Latijns-Amerika en Afrika zagen Rusland door een heel andere bril. Zij maakten zich minder zorgen over de vraag of Rusland al dan niet een democratie zou worden, dan over de vraag of de Verenigde Staten – die zij met een verschillende mate van wantrouwen bekeken – een nog grotere wereldmacht zouden worden nu de Sovjet-Unie uiteengevallen was. Dat werd duidelijk toen in de Vergadering van de Verenigde Naties in maart 2014 gestemd werd om de annexatie van de Krim door Rusland te veroordelen. Terwijl de westerse landen vóór stemden en slechts een handvol landen, waaronder Venezuela, Zimbabwe, Syrië en Noord-Korea, samen met Rusland tegen de resolutie stemden, onthielden veel landen zich van stem-

ming, waaronder China, India, Brazilië en Zuid-Afrika. Deze landen zijn van mening dat Rusland traditioneel zijn buurlanden overheerst en onvermijdelijk zal proberen om dat ook in de toekomst te doen. En ze vinden dat het niet hun of andermans taak is om westerse democratie op te dringen aan een Rusland dat daar niet op lijkt te wachten.

In onze pogingen om te begrijpen waarom Rusland zich zo anders heeft ontwikkeld dan het Westen wenste en verwachtte, was het verleidelijk om het antwoord in de persoonlijke sfeer te zoeken: het is allemaal te wijten aan Vladimir Poetin en zijn kleine groep medestanders in het Kremlin. Poetin is inderdaad een markante leider, die al een aantal jaren door vooraanstaande westerse publicaties tot de machtigste man ter wereld is uitgeroepen. Of hij nu met blote borst te paard zit, een antieke amfoor uit een meer opduikt, in een onderzeeër tot op de bodem van de Zwarte Zee afdaalt of op een Harley-Davidson een rit maakt met de Negen Wolven, een Russische motorbende, hij weet altijd op een imponerende manier de aandacht te trekken. In een ondoorzichtig systeem waar slechts één man de beslissingen schijnt te nemen, is het verleidelijk om alles toe te schrijven aan de stijl van de president. Maar dat is een te grote versimpeling van de manier waarop Rusland wordt geregeerd. Achter de ‘nieuwe tsaar’ staat een duizend jaar oude staat met een zelfbeeld en tradities die lang voor Poetin bestonden en hem ongetwijfeld zullen overleven. Hij ziet zichzelf als de verdediger van Ruslands historische erfgoed en is vastbesloten om Rusland zijn rechtmatige positie in de wereld terug te geven, of andere landen dat nu leuk vinden of niet.

Om Poetins wereld te begrijpen moeten we beginnen met de geschiedenis en de geografie – en ja, de cultuur – die het land hebben gevormd. Deze factoren verklaren hoe Rusland zijn heterogene bevolking kon verenigen door een fascinerend historisch narratief te ontwikkelen en te propageren, waarin het Westen voornamelijk wordt afgeschilderd als zijn vijand. En eigenlijk vertrouwt het land nu voor zijn legitimiteit op dat narratief.

Ondergang en herstel van keizerrijken

Een maand na de introductie van die epische reis door Ruslands geschiedenis tijdens de Olympische Spelen in Sotsji sprak Poetin in maart 2014 een bewonderend publiek toe in de barokke Grote Zaal van het Kremlin om triomfantelijk te melden dat Rusland de Krim had geannexeerd. Zijn toespraak stond bol van de historische verwijzingen naar de grootheid van Rusland en de lange verbondenheid met de Krim, en van beschuldigingen aan het adres van het Westen dat Rusland probeerde te verzwakken en keer op keer de belangen van Moskou schaadde. De combinatie van rancune, kritiek op het Westen en getuigenis van de grootheid van Rusland was Poetin op zijn best, en onderstreepte een ongemakkelijke waarheid voor Ruslands westerse partners. In tegenstelling tot wat de Verenigde Staten en hun bondgenoten hadden gehoopt en verwacht, had Rusland het verlies van zijn wereldrijk niet geaccepteerd. Na zeventig jaar experimenteren om een Sovjetsocialisme te ontwikkelen, was Moskou geïnteresseerd in samenwerking met het Westen – maar alleen op zijn eigen voorwaarden, niet op die welke door Washington of Brussel werden gedicteerd.

Maar misschien had het Westen zich beter moeten verdiepen in Ruslands historische erfgoed alvorens te veronderstellen dat Rusland en zijn leiders zouden beginnen aan het lange en pijnlijke afscheid van het denken in termen van een wereldrijk, en dat ze stonden te trappelen om een nieuwe positie te accepteren als ondergeschikte van een dominant Westen. Waarmee was de situatie waarin Rusland zich bevond het beste te vergelijken? Bood het jaar 1918 houvast? De Eerste Wereldoorlog had definitief een eind gemaakt aan drie keizerrijken: het Ottomaanse, het Duitse en het Oostenrijks-Hongaarse Rijk. Een vierde keizerrijk, het Russische, was in de revolutie ten onder gegaan maar na een bloedige burgeroorlog die drie jaar duurde was er een nieuw Sovjetrijk ontstaan. Net als het Russische keizerrijk en het Sovjetrijk, waren het Ottomaanse en het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk multi-etnische rijken met een landadel, geregeerd door de dominante etnische groep. Maar anders dan de USSR gingen die rijken ten onder in een

oorlog. Ze vielen uiteen tijdens en na het vredesverdrag van Versailles in 1919. Ze hadden weinig andere keus dan het verdrag te accepteren, omdat ze militair waren verslagen. En zelfs toen duurde het jaren voordat de politieke elite het verlies van het keizerrijk accepteerde.

Ander mogelijk vergelijkingsmateriaal vormden de Britse en Franse koloniale rijken die na de Tweede Wereldoorlog begonnen af te brokkelen. In dit geval werd geen van beide landen in een oorlog verslagen, maar veroorzaakten de economische last van een overzees rijk en de vrijheidsdrang van de gekoloniseerde onderdanen – plus het feit dat de kolonisator zelf het geloof in een imperialistische missie kwijtraakte – het geleidelijk uiteenvallen van de beide koloniale rijken, te beginnen met India's onafhankelijkheid van Groot-Brittannië in 1947. Bovendien bevorderden de Verenigde Staten, die na 1945 als sterkste uit de bus kwamen, actief het idee van onafhankelijkheid voor voormalige koloniën. Toch duurde het tientallen jaren voordat zowel Groot-Brittannië als Frankrijk het verlies van hun status als grote koloniale mogendheid accepteerde.

Rusland was een compleet ander geval. De Sovjet-Unie was niet verslagen in een oorlog maar viel uiteen als gevolg van interne zwakte en onvermogen om te voldoen aan het verlangen naar meer autonomie en onafhankelijkheid van zijn etnische minderheden. Na een jaar van voortdurende spanning tussen het Kremlin – onder Michail Gorbatsjov, de laatste Sovjetleider – en de vijftien Sovjetrepublieken, kwamen de leider van de Russische republiek, Boris Jeltsin, en zijn Oekraïense en Wit-Russische collega's op 8 december 1991 bijeen in een staatsdatsja in het Woud van Białowieża (op de grens van Polen en Wit-Rusland, vert.) even buiten Minsk. Ze ondertekenden wat bekend zou worden als het Akkoord van Białowieża om een los bondgenootschap van ex-Sovjetstaten te creëren dat formeel het einde van de Sovjet-Unie betekende en Gorbatsjov overbodig maakte. De onduidelijkheid rond wat er die lange avond werkelijk gebeurde heeft geleid tot allerlei extravagante theorieën over hoe de USSR implodeerde. Het creëerde een post-Sovjetgeneratie die vooral geneigd is om te denken dat de USSR ineens stortte door kwaadaardige druk van buitenaf – met andere woorden een

vooropgezet plan van de Verenigde Staten en wat zij noemen hun 'geheime dienst' – en dat de Sovjet-Unie een dolksteek in de rug kreeg. Misschien was het uiteenvallen van de Sovjet-Unie gemakkelijker te 'accepteren' geweest als het was veroorzaakt door een militaire nederlaag. Maar het voornaamste raadsel van 1991 blijft bestaan: hoe kon een nucleaire supermacht die een negende deel van al het landoppervlak van de wereld beheerste zomaar desintegreeren? Omdat er niet naar één bepaalde gebeurtenis kon worden gewezen, waren er allerlei complottheorieën die het gemakkelijk maakten het idee te verwerpen dat Rusland het verlies van zijn 'nabije buitenland' (zoals Russen de ex-Sovjetstaten noemen, tegenover het 'verre buitenland') moest accepteren.

Natuurlijk noemde de USSR zich een socialistische staat, en geen imperium. Maar in werkelijkheid was het de Sovjetversie van eeuwenlange Russische territoriale expansiedrift in alle richtingen. Het idee om gebieden waarover Rusland ooit macht had uitgeoefend voorgoed op te geven was een gruwel voor tsaren, secretarissen-generaal en post-Sovjetpresidenten. Vrijwel onmiddellijk na de ineenstorting van de USSR begonnen sommige leden van de nieuwe Russische regering – Boris Jeltsin zelf overigens niet – na te denken over manieren om hun verloren gebieden terug te krijgen. De Russische geschiedenis kent geen precedent voor het accepteren van verloren gebied, alleen maar voor expansie. Wat is de diepere oorzaak van deze Russische hang naar expansie?

Catharina de Grote, de Duitse prinses die in de achttiende eeuw keizerin van Rusland werd, begreep het dilemma van Rusland. Zij was degene die de gebieden veroverde die tegenwoordig het toneel zijn van de Oekraïens-Russische impasse in Oost-Oekraïne. Op haar vijftiende reisde de jonge lutherse Duitse prinses naar Rusland en trouwde daar haar neef tsaar Peter III, aan wie ze volgens alle bronnen een grondige hekel had. Volgens de geruchten is het huwelijk nooit geconsumeerd. Maar Catharina ontwikkelde al snel een scherp politiek inzicht en begreep hoe ze moest navigeren door het labirynth van hofintriges. Peter werd vermoord en dat bracht Catharina op de troon. Inmiddels had ze zich bekeerd tot de Russische orthodoxie, en ondanks haar voorliefde voor de filosofen van de

Frans Verlichting nam ze de traditionele visie van tsaren en tsarina's over, die met ijzeren hand over hun onderdanen regeerden. Ze voerde ook een sluw buitenlands beleid en haar leger voerde succesvolle oorlogen tegen het Ottomaanse en Perzische Rijk, waardoor ze onmetelijke gebieden verwierf in het zuidoosten, zoals het schiereiland van de Krim en een gebied dat tegenwoordig bekend is als Nieuw-Rusland. Ze raakte ervan overtuigd dat er voor Rusland maar één manier was om zijn onduidelijke grenzen te verdedigen. 'Wat niet meer groeit sterft af,' zei ze ooit en ze voegde eraan toe: 'Ik moet mijn grenzen uitbreiden om mijn land veilig te houden.'

Sinds de vijftiende eeuw, toen Rusland na drie eeuwen het Mongoolse juk afwierp, hebben territoriale expansie en terugtrekking elkaar voortdurend afgewisseld.⁵ Omdat het land geen natuurlijke grenzen heeft en kwetsbaar is voor invasies vanuit het zuiden, oosten en westen, kon Rusland alleen maar veilig zijn als het aangrenzende gebieden veroverde. Veiligheid betekende voor Rusland defensieve expansie. Weliswaar werd Rusland van tijd tot tijd kleiner – als gevolg van buitenlandse invasies of binnenlandse opstanden – maar het wist zich altijd te herstellen en opnieuw 'omringend gebied te verwerven'. Poetin beschouwt zichzelf weliswaar niet als de twintigste-eeuwse 'heroveraar' van Russische gebieden, nadat Gorbatsjov grote delen van het voormalige tsaristische en het Sovjetrijk 'verloor', maar hij zou wel graag de Russische invloed over deze gebieden willen herstellen. Hoe ziet hij de Russische geschiedenis en Ruslands betrekkingen met zijn nabije en verre buitenland? Wat zijn de narratieven en ontstaansmythen die het Russische beeld van hun positie in de wereld hebben gevormd?

Een van de lastige vragen waarmee iedereen die Rusland bestudeert altijd wordt geconfronteerd is de verleiding om alles wat het Kremlin doet toe te schrijven aan de overweldigende last van het verleden. In die visie is continuïteit de belangrijkste verklarende factor voor de manier waarop het Kremlin zich gedraagt. De zeven decennia van Sovjetcommunisme vormden slechts een intermezzo in duizend jaar repressieve autocratie, geheimzinnig bestuur, een gebrek aan individuele en eigendomsrechten, en expansionistisch buitenlands beleid. De jaren van Gorbatsjov en Jeltsin vertegen-